

יגיל לוי

למה הם סופרים גופות?

אחת התופעות התרבותיות הנלוות למלחמת עזה היא דיווח שוטף על מספר לוחמי חמאס שנהרגו. במאמר זה אבקש להסביר את התפתחותה של תופעה זו בשיח הצבאי בישראל – מהפגנת נחישות, דרך קריטריון להצלחה, וכלה בהפגנת מימוש של מטרה, הרג, שלה ערך אידאולוגי-תיאולוגי.

ספירת גופות כקריטריון להצלחה

ספירת גופות כקריטריון להצלחה צבאית היא אחת התסמונות הבעייתיות של מלחמת וייטנאם. בתרבות הצבאית בישראל זוהי תופעה חדשה. בעבר הקריטריון לאמידת הצלחתו של הצבא היה הביטחון שסיפק, כפי שהשתקף לא אחת בפגיעה בתשתיות של האויב, בהשמדת חימוש מאיים, בהשגת רגיעה או הרתעה, בכיבוש שטח, ועוד.

רטוריקה של ספירת גופות הופיעה לראשונה בצבא בזירה הפלסטינית לאחר פרשת אזריה (2016). בפרשה זו התפתח קונפליקט בין הצבא לימין, המחנה שממנו מגויס חלק ניכר מכוח האדם הצבאי הפרוס במשימות השיטור מול הפלסטינים. הצבא הואשם בחוסר גיבוי לאזריה, שירה בחברון בלוחם חמאס המוטל על הקרקע, חוסר גיבוי שעלול לקבל את ביטויו, כך הוזרה הצבא, בהיסוס הלוחמים להפעיל כוח נגד פלסטינים. כדי להפריך האשמה זו החל הצבא לפרסם מספרי הרוגים מקרב לוחמים פלסטינים, ובכך להוכיח שהכוחות אינם מהססים לירות (לוי, 2023, א, 252–255). שנתיים לאחר הפרשה התבטא הרמטכ"ל גדי איזנקוט בריאיון עיתונאי:

בשנתיים האחרונות נהרגו רק באיו"ש 171 מחבלים. זה מספר גבוה לאין שיעור בהשוואה לשנים עברו. יש גורמים שרוצים להציג את צה"ל כצבא צמחוני ומובילים אג'נדה הרסנית. הם מנסים להציג את צה"ל כצבא עם מורך לב, צבא שלא נותן גיבוי לאנשים שלו. ההפך הוא הנכון (פישמן ויהושוע, 2018).

הרמטכ"ל הציג אפוא קריטריון חדש להערכת תפקודו של הצבא, ולצידו פירט בריאיון גם הישגים פחות מדידים, אך יותר מקובלים, בשיפור הביטחון. לצד המחשת הנחישות, ספירת גופות יכולה להשתלב גם במהלך תרבותי רחב יותר של עיצוב קריטריונים כמותיים להערכת תפקודו של הצבא. מהלך זה התפתח בשנות האלפיים עם התעצמותה של הביקורת מונחית הערכים הניאו-ליברליים על היקף המשאבים שהצבא צורך. במסגרת זו התפתחו מדדים כמותיים להערכת התפוקות של הצבא (לוי, 2019). עם זאת, התהליך התרבותי העניק לגיטימציה משלימה לספירת גופות, אך כוח ההינע היה התגובה לאירוע אזריה.

יורשו של איזנקוט, אביב כוכבי, העצים את קריטריון ההרג. בטקס מינויו לרמטכ"ל בינואר 2019 התחייב כוכבי ל"העמדת צבא קטלני, יעיל וחדשני". "קטלני", לפי האקדמיה העברית ללשון, פירושו "גורם מוות". הייתה זו הפעם הראשונה בתולדות המעמד שנשמעה בו התחייבות של הרמטכ"ל להעמיד צבא המחולל הרג. כוכבי קידם תפיסה זו באמצעות שיפור הדיוק, הסנכרון של הכוחות עם המודיעין, וקצב האש. הנחייתו כרמטכ"ל למפקדי השדה – להעריך לאחר תרגיל גם השמדת אויב ולא רק כיבוש שטח – ומבצע ההונאה שזים במבצע "שומר החומות" בעזה במאי 2021 להרג עשרות לוחמי חמאס בהתקפה מהאוויר – כל אלה מעידים על תמיכתו של כוכבי בגישה שהאדריכל והחוקר אייל ויצמן כינה "נְקִירוֹ-טקטיקה", כלומר טקטיקת ההרג. ההרג אינו מיועד להשתלטות על שטח, אלא ההשתלטות על השטח מיועדת להרג; ההרג אינו תוצר לוואי של התמרון הצבאי אלא תכליתו. בספטמבר 2022, לקראת סיום תפקידו, סיכם כוכבי בפומבי את קידום רעיון הקטלניות באומרו: "התפיסה [של הפעלת הכוח] ומימושה מבטאים עיקרון מרכזי והוא תיעוש ההשמדה המדויקת בפעולה משולבת של תמרון ואש..." (לוי, 2022).

לכאורה, כפי שטען תא"ל ערן אורטל (2022), מפקד מרכז דדו של הצבא, קטלניות היא "בסך הכל מינוח מקצועי לצורך לאתר ולהשמיד את לוחמי האויב ואת נשקם כדי למנוע הרג והרס בישראל", אך העובדה שמונח זה לא שימש את קודמיו של כוכבי וגם לא את הרצי הלוי, יורשו, מעידה על משמעות. הרי מיום הקמתו מתמקד הצבא בהשמדה יעילה

של לוחמי אויב, אך המונח "קטלניות" מסמן שפה חדשה, שפה המדגישה הרג, ומציבה קריטריון חדש, קריטריון של הרג. שפה זו התפתחה למרות הנטייה של צבאות מערביים דווקא לטשטש את האופי האלים של מעשיהם (בן ישי, 2021). השימוש במושג קטלניות נועד גם ליצירת מראית עין מדעית, הטבועה ברעיון הקטלניות, שתמנע בירור מעמיק עד כמה שיטות קטלניות אכן תורמות להשגת המטרות המדיניות (Ford, 2020).

לכן ראוי להסביר את השינוי השיחני. הסוציולוג אנדרו אבוט, שעסק בחקר ההתהוות של המקצועות, ציין כי הלגיטימציה לעבודה המקצועית של הצבא, השונה ממערכות לגיטימציה של מקצועות אחרים, היא לגיטימציה של תוצאות, למשל השגת ביטחון, אך אין לגיטימציה לתהליך שהביא לתוצאות ולאמצעים שבהם נעשה שימוש, כלומר להפעלת אלימות (Abbott, 1988, 185). אלא שהדיבור על קטלניות הוא דיבור על תהליך ולא על תוצאות. ניתן לספק הסברים לתפנית הזו. אחד מהם יביא אותנו לכתיבתה של חנה ארנדט. ארנדט טענה שאלימות, בהיותה אינסטרומנטלית מטבעה, רציונלית כל עוד היא אפקטיבית למימוש יעד היכול להצדיק את הפעלתה (Arendt, 1970, 78). אך כיוון שלעולם איננו יודעים בוודאות את ההשלכות הסופיות של מה שאנחנו עושים, אומרת ארנדט, אלימות יכולה להישאר רציונלית רק אם תחתור להשיג יעדים לטווח הקצר. אם נמשיך קו זה, ככל שגם יעדים אלו אינם ברורים או שהוכחת האפקטיביות שלהם אינה תמיד מובהקת, הרי שהפעלת האלימות עלולה להפוך למטרה בפני עצמה, לצודקת כשלעצמה, במנותק מתוצאותיה. הפעלת האלימות עצמה, ולא מטרותיה, תהפך למכשיר לגיטימציה, למשל באמצעות כימות תוצאותיה הישירות כמו מספרי הרוגים. זוהי הסיטואציה בלחימת השיטור שניהל הצבא בזירה הפלסטינית מאז האינתיפאדה השנייה ועד פרוץ מלחמת עזה ב-2023. כלומר, מדובר בלחימה שנועדה לשמר סטטוס קוו, שאין לה יעד מדיני מוצהר אך גם לא הישגים שניתן להתפאר בהם ולפרנס באמצעותם את אתוס הגבורה. לצד האתגר להעניק ללחימה לגיטימציה פוליטית רחבה, קיים גם האתגר לגייס חיילים שיקריבו עצמם למענה (לוי, 2023, 113–114, 220–223). לכן התפתחה הלגיטימציה בהדרגה מלגיטימציה של תוצאות ללגיטימציה של אמצעים. ללא מהלך זה מרוקנת ההקרבה ממשמעותה. אם הרג הוא מטרה בפני עצמה, ספירת גופות הופכת אמצעי להעניק לגיטימציה לאלימות באמצעות הפגנת הישגיה המידיים. וכך, בעוד אצל איזנקוט היוותה ספירת גופות אמצעי להמחשת נחישות, אצל כוכבי היא הפכה לקריטריון להצלחה, ללגיטימציה של אמצעים.

ספירת גופות ונקמה

ספירת הגופות עלתה מדרגה במלחמת עזה, עת משלב מסוים החל הצבא לדווח באופן שוטף על מספר הלוחמים העזתים שנהרגו (הראל, 2023א). היתה זו עוד התפתחות בביסוס הלגיטימציה של אמצעים על חשבון לגיטימציה של תוצאות. ספירת הגופות שיקפה את תסמונת וייטנאם – בנסיבות שבהן יש קושי לגבש קריטריונים מבוססים להערכת תוצאות הלחימה, הופכת ספירת גופות, ולא היעדים שהשיג ההרג, מדד להצלחה. בעשרות ימים של פעולה קרקעית, שגבתה מדי יום חיי חיילים ישראלים, התקשה הצבא להשיג את היעד של מיטוט שלטון החמאס. כך כתב עמוס הראל (2023ב), הפרשן הצבאי של **הארץ**: כשמוצב יעד של השמדת החמאס ושלילת יכולותיו הצבאיות "... הדבר כמעט מזמין עיסוק... [ב]ספירת גופות אויב". זהו יעד המציב אמצעי, ולא תוצאה דוגמת סילוק האיום על ישראל משטח עזה. לא בכדי הפכה שפת ההרג חלק מהרפרטואר של מפקדי הצבא. כך למשל הצהיר תא"ל רומן גופמן, מפקד המרכז לאימוני יבשה, ערב הפעולה הקרקעית: "עכשיו נלך קדימה ונהרוג את כולם" (יהושוע וייס, 2023).

לקריטריון הזה להצלחה היה תפקיד נוסף. הצבא האמריקאי המחיש זאת לא בווייטנאם אלא בעיראק. האמרת מספרי ההרוגים האמריקאים עודדה את הצבא להציג את המחיר שגבה מהאויב, מחיר שעלה בהרבה על הקורבן האמריקאי. בכך עבר מסר לחברה הרגישה למתיה: אנו סובלים, אבל האויב סובל יותר, ולכן יש לגלות סבלנות (Boettcher & Cobb, 2006). הרגישות החברתית לחללים מתמתנת כאשר מתחזקת התחושה הציבורית שהלחימה משיגה את יעדיה, וההיפך (Gelpi et al., 2009). לכן, כאשר יש קושי לשכנע בהתקדמות הלחימה, ולו גם קושי פוטנציאלי, למסר הזה – אנו נהרגים אבל הורגים הרבה יותר – יכול להיות אפקט מרגיע, לפחות זמנית. כאשר כבר אין די במראות ההרס מעזה כדי לשכנע בהתקדמות, ואילו במספר ההרוגים האזרחים לא ניתן להתגאות בשל מגבלות המשפט הבינלאומי, ספירת גופות לוחמים משמשת שוב לקריטריון להתקדמות.

על גבי שני הנדבכים שעליהם צמחה תרבות ספירת הגופות – הפגנת נחישות ולגיטימציה של אמצעים – נוסף נדבך חדש וייחודי במלחמת עזה, והוא בולטותו של שיח הנקם. שיח הנקם אינו שיח לגיטימי. מדינה יכולה להפעיל כוח רק לשם הסרת איום חיצוני ובאין אמצעים אחרים, אך לא בשם יצר הנקמה. בעוד נקמה אפיינה את התרבות הארגונית של המיליציות שקדמו להקמת הצבא הסדיר, ואת האינטימיות המשפחתית שהיא מקווי ההיכר שלה, היא דעכה, לפחות כתופעה המוחצנת בשיח, מאז שנות ה-50, כפי שהראה חוקר הספרות העברית אורי ש' כהן. גם כאשר תופעת הנקמה הוסיפה להתקיים בצבא,

היא הוצגה בשיח הציבורי כתופעה שולית או חריגה (כהן, 2017, 252–255, 289–291, 310–309). בה בעת הורחקה הנקמה גם מהשיח המשפטי, דוגמת שלילתם של בתי הדין הצבאיים את מעשה ההרג של אלאור אזריה, שניזון מנקמה (Mann, 2017).

בעקבות האינתיפאדה השנייה שב שיח הנקם לזירה. מנוף חשוב לקידומו היה השיח החרד"לי המקנה לגיטימציה לנקמה לאומית, כמו למשל גאוותו של הרב הצבאי הראשי אביחי רונצקי בפעילותו הרוחנית ערב הפעולה הקרקעית במבצע "עופרת יצוקה" (2009). רונצקי אמר: "לפני הכניסה לעזה, קראתי בפני החיילים את הפרקים שעוסקים בנקמתו של שמשון בפלישתים, נקמה לאומית" (טוקר, 2013). מוטיב זה חזר על עצמו ב"צוק איתן" (2014), ולאחר ה-7 באוקטובר התעצם על רקע נסיבות הטבח שקדם למלחמה והשפלת הצבא, שניהם מחוללי שיח נקמה.

שובו של שיח הנקמה השתלב עם המעבר מלגיטימציה של תוצאות לגיטימציה של תהליך ושל אמצעים. שיח לגיטימציה של תהליך אינו נדרש עוד להסוואתה של האלימות ושל מניעה, אינו מתבייש בהפעלת אלימות או מייחס אותה לחריג בשוליים, ולכן הנקמה אינה פסולה. באופן זה הרג הוא שוב קריטריון להתקדמות ולהצלחה צבאית מקצועית, וההצלחה הזו מקבלת משמעות נוספת כזו המחוללת נקמה. כך שולבה שפת ההרג בשפת הנקם, כפי שעולה למשל בפקודת היום שפרסם תא"ל דדו בר כליפא, מפקד אוגדה 36 שלחמה בעזה. הוא הבטיח: **"מה שהיה לא יהיה יותר!** נצא לקראתנו [האויב העזתי] למלחמה, נכתוש כל חלקה ארוורה ממנה הוא יצא, נשמיד אותו ואת זכרו, נרדוף אותו בבתיים, ברחובות ובמחילות, **ולא נשוב עד כלותו.** וְנָקֵם וְיָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֵּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ" (ערוץ 7, 2023, ההדגשות במקור). ההבטחה להשמדה של האויב ושל זכרו מהדהדת את הצינוי המקראי להשמדת עמלק, לאמור: תִּמְחָה אֶת יֶזְרַח עֲמֶלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם (דברים כ"ה). זיהוי חמאס עם עמלק לא רק מעניק לגיטימציה להשמדתו, אלא אף הופך אותה לצינוי דתי. ביטויים אלה של זיהוי העזתי כעמלק הראוי לנקמה חזרו על עצמם שוב ושוב במלחמה (לוי, 2023ב).

לפיכך, אפשר שלשיח הנקמה משמעות נוספת. הנקמה מסיבה חלקית את הלגיטימציה של התהליך חזרה לגיטימציה של תוצאות – לאו דווקא שיפור ביטחון, אלא מימוש יעד הנתפס ערכי בפני עצמו בקרב חיילים ואזרחים. ספירת הגופות שנענת על דה־הומניזציה של האויב המוצג כראוי למוות, מעמד המתחזק בזכות הסטטוס המקראי שלו. וכך, ספירת גופות מבטאת לא רק רציונליות אינסטרומנטלית, במובן זה שהיא מדגישה את האמצעים שנעשה בהם שימוש להשיג מטרה הנסתרת מהעין, אלא טמונה בה גם רציונליות ערכית.

היא מרכיב באידיאולוגיה החותרת לניצחון במלחמה הנתפסת כטוטלית, ולכן נזקקת להרג המוני, כפי שהסביר סוציולוג המלחמה סינישה מלשביץ' (Malešević, 2010, 144) את פרקטיקת ספירת הגופות בווייטנאם. זוהי אידיאולוגיה שבאמצעות חיבורה לדה־הומניזציה הופכת את ספירת הגופות לחלק מההנחות האידיאולוגיות שמצדיקות לחימה וחוסר נכונות להגיע לפשרות עם אויב שערכו האנושי נמוך.

סיכום

תרבות ספירת הגופות התפתחה בצבא מאז פרשת אזריה. לאחר הפרשה היא הפכה מאמצעי להפגנת נחישות, לקריטריון להצלחה במסגרת תרבות "הקטלניות" של כוכבי והתפתחה במלחמת עזה. עתה היא לא רק שירתה המחשה של התקדמות בהעדר יכולת אחרת להמחשה כזו, אלא גם היוותה חלק משיח הנקם, שאף הוא החל לגלות סימני תחייה לפני המלחמה. ספירת הגופות הייתה כעת לא רק הפגנה של אמצעי, אלא גם מימוש של מטרה שלה ערך אידיאולוגי־תיאולוגי.

רשימת המקורות

אורטל, ערן (2022). יגיל לוי, מעבר לגבול יש אויב. **הארץ**, 18 בדצמבר. <https://www.haaretz.co.il/opinions/2022-12-18/ty-article-opinion/premium/00000185-2574-dcac-a185-bdf7e1520000>

בן ישי, עפרה (2021). מדוע "הוצָאָה הקטלניות מן הארון"? הקטלניות בשירות הרכשת הלגיטימציה לאלימות הצבאית. בתוך עפרה בן ישי ויגיל לוי (עורכים). **חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל**. חיפה: פרדס, עמ' 125–153.

השושוע, יוסי וראובן וייס (2023). "נכשלנו. עכשיו נלך ונהרוג את כולם": הקצין הבכיר ביותר שנפצע במלחמה מדבר. **ynet**, 18 באוקטובר. <https://www.ynet.co.il/news/article/yokra13636684>

הראל, עמוס (2023). בין הצפון לדרום ובפער שבין ההישגים לדעת הקהל, ישראל נקלעה למלכוד אסטרטגי. **הארץ**, 29 בדצמבר. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2023-12-29/ty-article/highlight/0000018c-b23e-d014-a3cd-ba3e78040000>

הראל, עמוס (2023). מול אש חסרת תקדים של צה"ל, חמאס ממתין במנהרות וגובה מחיר בחיי חיילים. **הארץ**, 5 בנובמבר. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2023-11-05/ty-article/highlight/0000018b-9ae5-d8a6-a38b-def70c5b0000>

ויצמן, אייל (2008). ללכת דרך קירות. **מטעם** 15, עמ' 60–86.

טוקר, בני (2013). הרב רונצקי נגד תא"ל שרמייסטר: דברים אומללים. **ערוץ 7**, 5 ביוני. <https://www.inn.co.il/news/257098>

כהן, אורי ש' (2017). **הנוסח הביטחוני ותרבות המלחמה העברית**. ירושלים: מוסד ביאליק.

לוי, יגיל (2019). הצבא וחברת השוק: מסגרת מושגית. בתוך: יגיל לוי, ניר גזית, רינת משה, ואלונה הרנס (עורכים). **הצבא וחברת השוק בישראל**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 11–52.

לוי, יגיל (2022). תחת הסרבנות המדינית של הממשלה, אביב כוכבי הפך את הקטלניות למדיניות. **תלם**. <https://telem.berl.org.il/6552/>

לוי, יגיל (2023). **יורים ולא בוכים: המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים**. רעננה: למדא עיון.

לוי, יגיל (2023ב). תחייתו של שיח הנקמה. **תלם**. <https://telem.berl.org.il/9054/>

ערוץ 7 (2023). מפקד עוצבת געש תא"ל דוד בר כליפא באיגרת ללוחמים: "לא נשוב עד כלותו". **ערוץ 7**. 29 באוקטובר. <https://www.inn.co.il/flashes/957290>

פישמן, אלכס, ויוסי יהושוע (2018). אני מכין את הצבא למלחמה ולא מתרגש מכל מיני אנשים קיקיוניים בצמתי השפעה שעושים פרופוגנדה. **ידיעות אחרונות - המוסף לשבת**, 29 במרץ. <https://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-5208389,00.html>

Abbott, Andrew (1988). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Arendt, Hannah (1970). *On violence*. San Diego: Harcourt Brace.

Boettcher, William A. & Michael D. Cobb. (2006). Echoes of Vietnam? Casualty framing and public perceptions of success and failure in Iraq. *Journal of Conflict Resolution* 50 (6), pp. 831–854.

Ford, Matthew (2020). The epistemology of lethality: Bullets, knowledge trajectories, kinetic effects. *European Journal of International Security* 5 (1), pp.77-93.

Gelpi, Christopher, Peter D. Feaver, & Jason Reifler. (2009). *Paying the human costs of war: American public opinion and casualties in military conflicts*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Malešević, Sinisa (2010). *The sociology of war and violence*. New York: Cambridge University Press.

Mann, Itamar (2017). Israel and the forever war. Gunneflo book symposium: Part 1. *Völkerrechtsblog*, 8 March. Retrieved from: <https://voelkerrechtsblog.org/gunneflo-book-symposium-part-1/>.

פרופ' יגיל לוי, האוניברסיטה הפתוחה.

דוא"ל: yagil.levy@gmail.com